

Голові разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 36.053.014 Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка,
доктору історичних наук, професору
ІЛЬНИЦЬКОМУ В.І.
вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська
область, 82100

ВІДГУК

офіційного опонента – д.і.н., професора Куцької Олеси Миколаївни
на дисертацію Бенчука Віталія Олександровича на тему: "Агресія РФ проти
України у масовій свідомості мешканців Донецької області (2014-2019 рр.)",
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 032 – Історія та археологія.

Актуальність дослідження. Віталій Олександрович Бенчук надав для відгуку цікаву наукову працю, присвячену вкрай актуальній для воєнної історії України темі – російсько-українській війні, яка триває вже понад 9 років і, зокрема, важливій площині її ведення – інформаційній. Усвідомлення того, що частина українських громадян (особливо східних та південних областей нашої держави) потрапили у полон російської пропаганди вже прийшло і посилюється з початком широкомасштабного нападу Російської Федерації у лютому 2022 року, що стало незаперечним наслідком подій в Криму та у Луганській і Донецькій областях у 2014–2021 рр. Назрів час ґрунтовного підходу до вивчення саме причин, які стали підмурівком формування тих чи інших поглядів у мешканців окремих областей України.

У "Списку використаних джерел та літератури" дисертант В. Бенчук посилається на низку дисертацій, які серед іншого дали йому відомості для власного аналізу (стор. 195–196). Водночас, на нашу думку, запропонована до ознайомлення дисертація самого Віталія Олександровича є ще одним розв'язаним вузликком у складному питанні війни Росії проти України на початку ХХІ століття та логічним продовженням наукових пошуків за цією проблематикою зокрема: Н. Семен на тему: "Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів "Правда.ру" та "Російський діалог" (захищена у 2018 р., м. Дніпро), М. Туранського на тему: "Інформаційно-психологічне забезпечення операції з анексії Криму Російською Федерацією: історичні передумови та практична реалізація" (захищена у 2020 р., м. Львів), М. Подибайло на тему "Протидія інформаційно-психологічному впливу з боку Російської Федерації на населення Донеччини (2014–2020 рр.)" (захищена у 2021 р., м. Київ).

Актуальність роботи підкреслюється заявами Президента України Володимира Зеленського, який ще будучи кандидатом на цю посаду, в березні 2019 р. зазначав, що "для врегулювання конфлікту на Донбасі і відновлення територіальної цілісності України необхідно виграти інформаційну "війну" і працювати над тим, щоб населення на окупованих територіях відчувало себе

частиною України"¹. Цієї ж думки він дотримувався, коли обійняв пост Голови нашої держави, у 2021 році: "Я завжди говорив: території дуже важливі, але передусім – люди. І сьогодні людям там складно встояти проти інформаційних атак, складного життя, встояти та залишитися в душі й у серці українцем. Складно, тому що люди повинні виживати"². Також підкреслила непросту ситуацію в інформаційному просторі Ганна Маляр (заступниця Міністра оборони України у 2021–2023 рр.): "Ми – демократична держава, тому для нас неприйнятний контроль інформаційних потоків. Отже, потрібно розуміти, що демократична держава в інформаційному протистоянні так би мовити "слабка", адже не може контролювати інформацію, яка розповсюджується на її території. <...> В цій інформаційній війні беруть участь не тільки відповідні вповноважені особи, а й звичайні громадяни, які "воюють" на свій власний розсуд, часто-густо навіть не здогадуючись про те, що можуть як допомогти, так і зашкодити своїй державі"³.

Таким чином актуальність теми презентованого дисертаційного дослідження не викликає сумнівів та принципових заперечень.

Об'єкт дослідження – збройна агресія Російської Федерації проти України не є новою у вивченні та узагальненні з історії України і, зокрема, її воєнної складової. Російсько-українська війна, як вірно зазначив дисертант (стор. 19–40), була досліджена та продовжує вивчатись як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. **Предмет** дослідження – віддзеркалення цієї збройної агресії у масовій свідомості населення Донецької області протягом 2014–2019 років – формулюється вперше. Відрадно, що цим питанням зацікавилась людина, яка не лише теоретично осмислила процеси, які описує та аналізує, але яка мешкала у Донецькій області, а з початком російської агресії безпосередньо долучилася до збройного опору (ми це бачимо з позиції № 166 у "Списку використаних джерел та літератури", матеріалів розміщених на сторінках Інтернету^{4,5}). Можливо саме тому, презентований В. О. Бенчука рукопис, просякнутий ентузіазмом та патріотизмом.

Завдання дослідження в цілому реалізують сформульовану мету, їх рішення послідовно представлено у розділах дисертаційного дослідження. Водночас **Комплекс методів дослідження** відповідає поставленим завданням.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що аналіз процесів, які впливали на мешканців Донецької області, створювали їх світогляд та спонукали до певних дій в окреслений хронологічний період вперше стає предметом спеціального дослідження, оскільки існуючі праці відрізняються від представленої територіальними та/або хронологічними рамками, чи присвячені окремим кампаніям, способам та формам впливу або ж, навпаки, є

¹ Зеленський пропонує вести інформаційну "війну" за Донбас і запустити спеціальний міжнародний російськомовний канал. 23.03.2019. URL: <https://interfax.com.ua/news/election/574881.html> (дата звернення: 14.10.2023).

² Зеленський сказав, як отримати інформаційну перемогу на окупованих територіях. 05.08.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3293029-zelenskij-skazav-ak-otrimati-informacijnu-peremogu-na-okupovanih-teritoriah.html> (дата звернення: 14.10.2023).

³ Сьогодні інформаційна війна – це створена конструкція будь-якої війни – Ганна Маляр. 27.02.2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/27/sogodni-informacijna-vijna-cze-stryzhneva-konstrukciya-bud-yakoyi-vijny-ganna-malyar-2/> (дата звернення: 12.10.2023).

⁴ Схід-Захід: молодь з усієї України з'їхалась на форум в кольоровий Урзуф. 22.06.2017. URL: <https://dn.gov.ua/news/shid-zahid-molod-z-usieyi-ukrayiny-z-yihalas-na-forum-v-kolorovuj-urzuft> (дата звернення: 15.10.2023).

⁵ Комунальний ліцей "Маріупольський ліцей міста Кисва". Вчительська. Бенчук Віталій Олександрович. URL: <https://mlcey.e-schools.info/teacher/817456> (дата звернення: 15.10.2023).

узагальноючими. Дисертант запропонував власний ракурс погляду на ці події – обмежуючи свої наукові пошуки влише внутрішніми настроями донеччан на окупованих територіях, що сформувались під впливом Російської Федерації як напередодні, так і в ході Антитерористичної операції / Операції об'єднаних сил. У цьому, на нашу думку, полягає унікальність дослідження, яка дозволить детальніше проаналізувати події та явища в зазначеній області України, і, як наслідок, виробити більш конкретні рекомендації щодо виявлення та упередження таких загроз у майбутньому та сформулювати погляди на подальші заходи з реінтеграції тимчасово непідконтрольних офіційному Києву територій.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає, насамперед у тому, що отримані автором узагальнення доповнять доробок знань сучасної історичної науки у питанні як російсько-української війни (2014 р. – по т.ч.), так і веденні інформаційно-психологічного протиборства зокрема. А власне розкриті дисертантом чинники формування масової свідомості мешканців Донеччини, установки, які їм навіювались через медіа засоби, прорахунки як місцевої, так і центральної влади України, визначення ролі російської / проросійської пропаганди з викривлення оцінки донецької ідентичності (на розглянутому дисертантом прикладі) складатимуть *практичну площину застосування презентованої роботи*.

Оцінка змісту дисертації. Структурна побудова роботи є логічною і визначається метою і завданнями дослідження. Дисертація складається з анотацій (українською та англійською мовами), вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальна кількість сторінок – 240, основного тексту – 173. З допоміжної інформації – список скорочень (2 стор.) та додатки (15 стор.). У "Списку літератури та джерел" зазначено 517 найменувань.

В анотаціях українською та англійською мовами (стор. 1–3 та 4–6) автором визначені основні компоненти дисертаційної роботи. Вони в цілому передають суть наукових пошуків та їх результатів й достатньою мірою презентують рукопис.

Водночас, при ознайомленні з роботою, починаючи від анотації (стор. 1) і впродовж усього тексту автор, розглядаючи події у Донецькій області, доволі вільно використовує назву "Донбас". При цьому хотілось би навести слова Секретаря Ради національної безпеки і оборони України Олексія Данілова (уродження Луганської області): "У випадку з назвою "Донбас" ми маємо справу з порівняно новим визначенням, яке історично охоплювало територію Луганської, Донецької й Дніпропетровської областей, а також регіонів сучасної Російської Федерації, зокрема, Ростовської області. І тому навіть ураховуючи цю обставину, застосування назви "Донбас" до частини території Луганської та Донецької областей України, окупованих Російською Федерацією, не є коректним"⁶.

Зміст роботи (стор. 10–11) чітко відповідає розміщенню та назві структурних елементів дисертації.

⁶Поняття "Донбас" цілеспрямовано використовується спецслужбами РФ. 06.04.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3222061-ponatta-donbas-cilespravmano-vikoristovuetsa-specsluzhami-rf.html> (дата звернення: 16.10.2023).

Перелік умовних позначень (стор. 12–13) оформлено вірно, проте потребує доповнення. А саме: до цього списку не були внесені аббревіатури: МВФ (стор. 146); ВВП (стор. 68, 137, 145); РНБО (стор. 76); ПiСУАР (стор. 78); ОМОН (стор. 117).

У *Вступі* до дисертації (стор. 14–18) цілком задовільно висвітлені всі пункти, передбачені Вимогами оформлення дисертацій (Наказ МОНУ № 40, 2017 р.). Обґрунтовано вибір теми дослідження, вказано на її актуальність, сформульовано наукове завдання, визначені об'єкт, предмет, мету і сім завдань дослідження. Окреслено хронологічні і територіальні рамки. Розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, висвітлено особистий внесок дисертанта.

Водночас в опонента виникає питання щодо одного з перелічених дисертантом пунктів окреслення новизни. А саме, у роботі зазначено, що уперше "розкрита еволюція суспільно-політичних настроїв місцевих жителів протягом 2015–2019 рр. в умовах гібридного протиборства на території підконтрольній Україні..." (стор. 2). Проте хронологічні межі самої дисертації визначені як 2014–2019 рр. На наш погляд, вихідною точкою змін настроїв донеччан доцільніше обрати 2014 рік, а ще краще – початок Революції Гідності.

У *першому розділі* "Історіографія, джерельна база та методи дослідження" (стор. 19 – 55) розглянуто наявне інформаційне підґрунтя для проведення наукових пошуків та визначено методологічний інструментарій, яким послуговувався дисертант при роботі. Ознайомлення зі станом наукової розробки проблеми, джерельною базою, що навів дисертант, дають підстави вважати, що вони загалом надали можливість для вирішення поставлених завдань. Використані методи дослідження обрано виправдано.

Водночас у висновках до підпункту 1.1. (стор. 40) не зовсім коректно до теми дисертації зазначено: "Тому автором була вибрана тема – реакція населення на російську агресію та трансформацію масової свідомості в умовах гібридного протиборства, так як вона не достатньо вивчена".

У висновках до Розділу I. (стор. 55) зазначено: "Потребують більш ґрунтовних досліджень реакція місцевої влади, зважаючи на патерналістські стосунки в регіоні між владою і суспільством, думки на не підконтрольній території, перетворення та зміни у них. Але це завдання ускладнене з об'єктивних причин – відсутністю/не доступністю джерел". Виникає питання: чи автор ставить за завдання це дослідити (у переліку завдань (стор. 15) такої позиції немає)? Чи так окреслюються напрями подальших наукових розвідок?

У *другому розділі* "Особливості формування донецької ідентичності" (стор. 56–93) дисертант зосередив увагу на виявленні чинників (соціально-економічних, політичних та культурно-духовних), що впливали на формування основних психологічних установок мешканців Донецької області. На наш погляд, основне підґрунтя йому вдалось виявити та описати. Водночас інформаційний потенціал розділу значно б збагатився, якби автор використав (підтвердив, розвинув чи спростував) позиції висловлені у роботах Тетяни та Володимира Брославських "Національна політика СРСР на Донбасі"⁷, а також

⁷Брославська Т., Брославський В. «Національна політика СРСР на Донбасі». Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації», URL: http://dspace.inpu.edu.ua/bitstream/123456789/15056/1/24_Broslavska_Broslavskiyi.pdf (дата звернення: 16.10.2023).

Белкіна Л.М., Юринця Ю.Л., Сопілко І.М. "Спростування на підставі картографічних даних створення України за рахунок "історичних російських земель" як напрям контрпропаганди під час агресії Російської Федерації проти України"⁸. Цих публікацій у "Списку використаних джерел та літератури" у наданому дисертантом рукописі немає.

В опонента викликає заперечення щодо доволі некоректного використання автором терміну "маргінал". Зокрема на сторінках: 30 («...Кремль зробив ставку на місцевих маргіналів, а не на місцеву українську владу»), 90 ("...протистояння між прихильниками Євромайдану і проросійськими маргіналами") – його вживання є якнайменше дискусійним. Маємо на увазі, що "Маргінал – це людина, що не має соціально значущої професії, ролі, певних занять та інтересів, ідеалів та джерел доходу, часто позбавлена засобів до існування і не розділяє правових та моральних норм суспільства, культурних міжособистісних відносин та живе за принципом безконтрольних чи аморальних дій"⁹. Ми не згодні, що у роздмухуванні проросійських настроїв офіційна Москва покладалась здебільшого на декласованих членів суспільства Сходу України. Свідомо чи внаслідок інформаційного одурманення підтримали сепаратизм й представники інтелігенції¹⁰.

Загалом погоджуємось з автором в описах тих процесів, що визначили особливості формування реакції донеччан, і висвітлені у *третьому розділі* "Реакція мешканців Донецької області на російську агресію в 2014 р.". (стор. 93–134). Дисертанту доволі успішно вдалось розкрити воєнізовані події на Сході України, зокрема в Донецькій області, напередодні та перші місці Антитерористичної операції і пов'язати їх з діяльністю антагоністичних політичних рухів та партій. Особливого схвалення заслуговує наведення результатів соціологічних питань, що окреслюють динаміку змін у настроях мешканців окресленого регіону. Цінним є й проведений дисертантом контент-аналіз часописів, під впливом яких змінювались та вкорінялись певні погляди у свідомість донеччан у досліджуваних хронологічних межах.

Водночас, на нашу думку, у підпункті 3.1. "Ставлення населення до російсько-української війни і настрої на підконтрольній території України" доволі побіжно розкрито питання "російського кураторства" в тих подіях, які відбувались в означений період. Автор більше концентрується на колабораціонізмі.

Характеризуючи "розлом" серед жителів Донеччини (стор. 97) автор наводить аргументи різних дослідників та науковців, проте не зазначає своєї думки. Що було б вкрай важливо, зважаючи на тривале проживання дисертанта в області, історію якої він розкриває.

У *четвертому розділі* "Зміна настроїв різних верств донецького суспільства у 2015–2019 рр." дисертант зосереджується на настроях як

⁸Белкіна Л.М., Юринця Ю.Л., Сопілко І.М. «Спростування на підставі картографічних даних створення України за рахунок «історичних російських земель» як напрям контрпропаганди під час агресії Російської Федерації проти України». Право і суспільство. 2022. №2. С. 135-142. URL: http://pravoisustvo.org.ua/archive/2022/2_2022/21.pdf (дата звернення: 16.10.2023).

⁹Маргінал – що це таке та хто такі марінали. URL: <https://termin.in.ua/marhinal/> (дата звернення: 16.10.2023).

¹⁰Лосєв І. Завдання інтелігенції – підтримувати в народі дух свободи, а не капітуляції. 10.04.2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26941273.html> (дата звернення: 16.10.2023).

підконтрольних українській владі територіях, так і на тимчасово окупованих (ТОТ), робить спробу простежити чинники, які на них впливали. Ми погоджуємось із твердженням, що з тривалістю збройного протистояння на незахоплених РФ територіях зростала кількість прихильників просвіропейського та нейтрального статусу України. Автору вдалось доволі чітко розкрити хід інтеграційних процесів ТОТ в Російську Федерацію та політико-ідеологічну роботу з місцевим населенням. Цілком підтримуємо думку дисертанта, що "...під впливом потужної ідеологічної обробки масова свідомість українського населення ОРДЛО почала зазнавати змін" (стор. 156). Водночас хотілось би почути роз'яснення з приводу наступних наведених цифрових показників щодо самоідентифікації мешканців тимчасово окупованих територій протягом 2013-2016 рр.: "...частка тих, хто відчував себе більше "росіянами", склала 26,1% респондентів, тих, хто – "українцями" – 8,5%, українцем і росіянином – 20,4%, а тих, хто в результаті війни не зазнав жодних змін в ідентичності, було 45%" (стор. 156). Що мав на увазі автор під показником 45%? Як себе ідентифікували ці люди? Чи, з'ясувавши їх позицію, можна відкорегувати відсоткові дані, попередньо зазначені у цьому реченні?

Наукові положення та висновки (стор. 170–173) дисертаційної роботи В. О. Бенчука достатньо обґрунтовані і відповідають поставленим завданням. Це підтверджується текстом дисертації та змістом представлених публікацій. Водночас хотілось би побачити більш чітку відповідність висновків – 8 позицій (стор. 170–173) поставленим завданням – 7 позицій (стор. 15).

Бібліографічний список складений загалом відповідно вимог.

Достовірність сформульованих у дисертації положень обумовлена поставленою метою та визначеними сімома завданнями (стор. 15), які отримали розв'язання у висновках і підтвердили авторську гіпотезу. Достовірність основних результатів дисертації підтверджується:

- їх апробацією на Міжнародних та національних науково-практичних конференціях, публікаціями у наукових виданнях, використанням результатів дослідження у практичній діяльності;
- кореляцією наукових позицій та висновків з результатами наукових пошуків інших авторів (в іншому випадку наведено належне обґрунтування міркувань здобувача);
- широким використанням методів та принципів історичних досліджень;
- перехресним аналізом джерел інформації.

Оформлення роботи загалом відповідає вимогам. Водночас є певні зауваження, зокрема:

- в оформленні нумерації сторінок допущена помилка, а саме титульна сторінка не включена до переліку (як умовно перша), а нумерація під цифрою "1" починається фактично з другої сторінки. Зважаючи на це, у відгуку нами робиться посилання на цифрові позначення сторінок за зазначеними автором цифрами на паперовому носії рукопису дисертації;

- обсяг анотації є дещо меншим ніж 0,2–0,3 авторських аркуша (5–7 сторінок), що зазначено у Вимогах до оформлення дисертації (Наказ МОНУ №40, 2017 р.);

- автор не скрізь вказує відомості про людей, на яких посиляється у тексті. Наприклад, на сторінці 61 наводить цитати Тері Мартіна та Андреаса

Каппелера, але не зазначає хто вони. Водночас на цій же сторінці дисертант згадує Володимира Нікопольського та Романа Подкура із посиланням, що обидва є істориками;

- не всі додатки мають назви;
- при формування "Списку літератури та джерел" автором обрано варіант алфавітного порядку (за прізвищами перших авторів або заголовків), проте не всюди проявлено ретельність у розміщенні позицій;
- при оформленні публікацій у "Списку літератури та джерел" бажано вказувати цифровий ідентифікатор об'єкта (у тих позиціях, яким він наданий);
- невірно використано розділові знаки (автор нерідко рівноцінно використовує "тире" і "дефіс", мають місце лапки різних регістрів);
- у тексті присутні русизми та тавтологія.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження В. Бенчука «Агресія РФ проти України у масовій свідомості мешканців Донецької області (2014–2019 рр.)» виконано із дотриманням норм академічної доброчесності, випадків плагіату не виявлено.

Основні результати. У списку публікацій (стор. 7–8; 238–239) за темою дисертації В. О. Бенчук представив 13 наукових праць, з яких 6 одноосібні, решта – у співавторстві. Наукові результати дослідження належним чином апробовані, про що свідчить зазначені на стор. 9; 239–240 дисертації перелік із 5 пунктів (у всіх одноосібне авторство дисертанта).

Висновок про дисертацію в цілому та її відповідність встановленим вимогам.

1. Загальна оцінка роботи. У вступі присутні всі елементи, за якими оцінюється кваліфікаційний рівень здобувача: актуальність, наукова новизна, хронологічні рамки дослідження, визначено його об'єкт і предмет, сформульовано мету і завдання, теоретична і практична значущість роботи, наведено відомості про апробацію результатів роботи. Побудова розділів є логічною, викладений у них матеріал – доступним для читання. Фактичний матеріал викликає повагу своїм різноманіттям та обґрунтованістю. Винесені на захист основні положення підтверджені і відповідають заявленій темі. Робота виділяється своїм міждисциплінарним характером, що дозволило дисертанту вирішити низку складних дослідницьких завдань. Дисертація написана літературною науковою мовою. В цілому автор дисертації успішно впорався з поставленими науковими завданнями і досяг заявленої мети. Він продемонстрував самостійність і компетенції історика-дослідника.

2. Викладені офіційним опонентом у ході аналізу тексту дисертації зауваження та пропозиції, в цілому, слід сприймати як рекомендаційні та дискусійні. Вони не впливають на загальне приємне враження від презентованого рукопису та його позитивну оцінку. Висловлюємо сподівання, що В.О. Бенчук належним чином прокоментує їх безпосередньо під час захисту.

3. Презентований рукопис є завершеним науковим дослідженням, який розкриває мету і виконує задачі, які поставив перед собою автор. Отримані ним (значною мірою нові та науково обґрунтовані) результати в сукупності становлять завершений варіант вивчення трансформації масової свідомості

донецчан у заявлений хронологічний період російсько-української війни (2014 р. – по т. ч.).

Офіційний опонент зазначає, що аналіз дисертації, анотації та опублікованих праць дає підставу зробити висновок, що дослідження В. О. Бенчука на тему: "Агресія РФ проти України у масовій свідомості мешканців Донецької області (2014–2019 рр.)" виконане на належному науково-теоретичному рівні, має наукову новизну, теоретичне і практичне значення для історичної науки та практики. Дисертація заслуговує на позитивну оцінку, загалом відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р.), а її автор – Віталій Олександрович Бенчук, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія, галузі знань 03 – Гуманітарні науки.

Офіційний опонент:

начальник кафедри воєнної історії факультету бойового застосування військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
доктор історичних наук, професор

Олеся КУЦЬКА

30.10.2023

Особистий підпис опонента доктора історичних наук, професора КУЦЬКОЇ Олеси Миколаївни засвідчую.

Заступник начальника Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного з наукової роботи

30.10.2023

Володимир ГРАБЧАК